

teren als nationale proeftuin voor de toekomstige ontwikkelingen elders in het land. Daarmee werd de zelfconceptie van de stad als hoofdstad ten volle ontplooid. In zijn epilog trekt De Rooy kortom alsnog in een helder overzicht de grote lijnen van de Amsterdamse identiteitsvorming die eerder grotendeels impliciet waren gebleven.

D.T. Broersma
Rijksuniversiteit Groningen

Aart Vos, *Burgers, broeders en bazen. Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw* (Hilversum: Verloren, 2007) 423 p. ISBN 9789087040116. Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit Utrecht 2007.

Burgers, broeders en bazen is de dissertatie van Aart Vos over het maatschappelijk middenveld, ofwel de *civil society*, van het vroegmoderne Den Bosch. Vos is geïnteresseerd in de vormgeving van de stedelijke samenleving en wil aantonen dat zij een ingewikkeld samenspel is geweest tussen stadsbestuurders, geloofsgroepen en corporaties. Hij stelt zich ten doel dit proces zo grondig mogelijk te ontleden, conflicten te tonen en een lange termijn ontwikkeling te schetsen. Vos tracht de Bossche *civil society* te beschrijven door eerst in te gaan op poorter- of burgerschap en voorts drie sociale verbanden te behandelen: schutterijen, ambachtsgilden en de gereformeerde gemeente. Dit doet hij tegen de achtergrond van een religieus gemengde samenleving. De stad was tijdens de Opstand trouw aan de Spaanse koning, totdat Prins Frederik Hendrik in 1629 Den Bosch veroverde. De overwegend katholieke burgerij kwam daarmee onder calvinistisch gezag te staan. De eerste decennia bestond er een sterk antikatholieke stemming die zijn stempel drukte op het dagelijks leven.

Binnen deze pluriforme samenleving bood een aantal instanties samenhang. Een van de bindende factoren in het vroegmoderne stadsleven was het burger- of poorterschap. Niet alleen scheidde dit burgers van buitenstaanders, ook was het een instrument voor de inrichting van de machtsverhoudingen binnen de stad. Burger- schap verzekerde inwoners van stedelijke bescherming en verschafte hen toegang tot collectieve diensten als armenzorg en corporaties als de gilden. Vos laat zien dat het poorterschap niet zozeer een verbindende functie had, maar dat zij vooral leidde tot de uitsluiting van grote groepen Bosschenaren. Midden zeventiende eeuw werd het burgerschap kosteloos verstrekt aan calvinisten, terwijl katholieken daarvan waren uitgesloten. Toch werd gaandeweg het poorterschap minder gepolitiseerd – volgens Vos een ‘religieus neutraal fenomeen’ – al gold dit vooral voor katholieken die nuttig waren voor de stedelijke economie. Anders dan het burgerschap beschouwt Aart Vos de schutterijen als een verbindende factor. Omdat de calvinisten een minderheid vormden, bestonden de milities logischerwijs grotendeels uit katholieken. Schutterijen boden hun leden een gemeenschappelijk identiteit die niet gebaseerd was op geloof maar op trouw aan de stad. Wederom wogen economische factoren zwaar: aangezien burgers zelf opdraaiden voor de kosten van hun uitrusting was de schutterij voorbehouden aan vermogende Bosschenaren. De ambachtsgilden worden, net als de schutterijen, neergezet als een verbroederende instantie. Vos benadrukt dat deze bijdroegen aan een gezamenlijk zelfbeeld voor katholieken en protestanten. Gildeleden presenteerden zich als een pijler van de stadsgemeenschap. Onderlinge verschillen in

geloof werden minder belangrijk geacht. Ten slotte behandelt Vos de gereformeerde kerk. Deze is uiterst boeiend omdat de calvinistische gemeenschap na de Staatse verovering vrijwel van de grond af moest worden opgebouwd. De 'calvinisering' werd vooral bewerkstelligd door protestanten van buiten de stad aan te trekken. Dit was aantrekkelijk omdat het poorterschap voor hen, zoals gezegd, tijdlang gratis was; zij konden aldus toetreden tot de selecte groep van potentiële stadsbestuurders en kregen als protestants burger toegang tot de aantrekkelijkste stedelijke voorzieningen. Vos laat zien dat de gereformeerde kerkenraad zich duidelijk afzette tegen de katholieke meerderheid en het de stadsbestuurders waren die de religieuze verschillen trachtten te overbruggen. Dat is dan ook de voornaamste conclusie van Vos: het stadsbestuur deed er alles aan om de lieve vrede te bewaren, daarin gesteund door het maatschappelijk middenveld. Binnen de corporaties konden leden vrijelijk hun mening ventileren. Daarmee ziet Vos deze sociale verbanden als de basis voor een democratische samenleving, waarin het algemeen belang voorop staat.

Het is op dit punt dat Vos' betoog minder overtuigt, wat verband houdt met het lastige begrip *civil society*. Doorgaans verstaat men eronder de optelsom van vrijwillige organisaties – los van de staat en buiten de sfeer van de economie, maar ook losgezonnen van de intieme privésfeer. Een ander aspect is de vermeende 'democratiserende' waarde die van de *civil society* zou uitgaan. Wat dit betreft zijn de studies van Robert Putnam richtinggevend geweest. Deze Amerikaanse socio- en politicoloog beschouwt de *civil society* als een noodzakelijk bemiddelend platform tussen individuen en de staat. Kleine sociale verbanden maken collectief optreden mogelijk waardoor als vanzelf een open samenleving zou ontstaan. Vos helt soms wel erg veel over naar het positieve Putnam-standpunt. Hij wil het conflict niet mijden, maar hamert op het vreedzaam samenleven tussen katholieken en protestanten: 'Men dronk uit hetzelfde glas en at aan dezelfde tafel'. Maar alle gezelligheid ten spijt moet geconstateerd worden dat het ancien régime een periode van fundamentele rechtsongelijkheid was. Op de verbroedering tussen de verschillende groepen valt wat af te dingen. Katholieken kregen net zoveel ruimte als hen door de calvinisten werd toegestaan. Feitelijk waren katholieken veroordeeld tot het maatschappelijk middenveld, uitgesloten als zij waren van officiële functies. Vrouwen, joden en vreemdelingen hadden nog minder rechten, zoals de auteur overigens treffend laat zien bij de ambachtsgilden. Bovendien bepaalde rijkdom in hoge mate de acceptatie van verschillen. En het is maar zeer de vraag of de bestudeerde corporaties werkelijk hebben bijgedragen aan de 'democratisering'. Het is niet voor niets dat tegen 1800 steeds argwanender werd gekeken naar de stedelijke corporaties, juist omdat zij vooral de belangen van een kleine geprivilegieerde groep behartigden.

Ondanks deze kritiek is het boek een gedegen studie die goed inzicht levert in het vroegmoderne Den Bosch en de stedelijke processen van in- en uitsluiting. Verder is van grote waarde dat enorm veel archiefmateriaal is ontsloten. Vos weet zijn grote kennis te combineren met een heldere schrijfstijl. En Den Bosch is nu eens niet een Nederlandse stad, maar een typisch voorbeeld van een stad in de landgewesten. Zodoende biedt deze studie mogelijkheden voor vergelijkingen tussen steden in de verschillende gewesten. Vos' studie draagt kortom ontegenzeggelijk bij aan ons begrip van de *civil society* in de tijd van de Republiek.

Martijn van der Burg

Universiteit Leiden, Economische en Sociale Geschiedenis